



AGATA WALCZAK-NIEWIADOMSKA* – ŁÓDŹ

**„GAZETA KALISKA” JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI OSOBOWEJ
NA TEMAT DUCHOWIEŃSTWA KALISZA I REGIONU
W LATACH 1893-1897
(PRZYCZYNEK DO BADAŃ BIOGRAFICZNYCH
DUCHOWIEŃSTWA DIECEZJI KUJAWSKO-KALISKIEJ)**

**GAZETA KALISKA AS A SOURCE OF PERSONAL INFORMATION
ON THE CLERGY OF KALISZ
AND THE REGION IN THE YEARS 1893–1897
(A CONTRIBUTION TO BIOGRAPHICAL RESEARCH
ON THE CLERGY OF KUYAVIAN-KALISZ DIOCESE)**

Abstract

Gazeta Kaliska remains one of the most important sources of information about Kalisz and the region at the turn and the first half of the 20th century. The pages of this magazine regularly published news of various types between 1893 and 1939, from government announcements, to tidbits about the lives of residents at the time, to reprints of novels. Like many regional periodicals of the time, *Gazeta Kaliska* was also a vehicle for social and religious information. The purpose of this article is to present a picture of the clergy of Kalisz and the surrounding area, which emerges from the magazine on the basis of an analysis of the content of the issues of 1893–1897, with particular emphasis on personal information and its categorization. The basis for the search included all available issues of *Gazeta Kaliska* from 1893–1897, i.e. the first few years of the paper's publication as a weekly.

Keywords: *Gazeta Kaliska*; local periodicals; Catholic clergy; biographies

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Agata Walczak-Niewiadomska – dr hab. nauk o komunikacji społecznej i mediów, prof. uczelni, Katedra Informatologii i Bibliologii, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
e-mail: agata.walczak-niewiadomska@uni.lodz.pl
<https://orcid.org/0000-0002-9292-1805>

Streszczenie

„Gazeta Kaliska” pozostaje nadal jednym z najważniejszych źródeł informacji o Kaliszu i regionie przełomu oraz pierwszej połowy XX wieku. Na łamach tego czasopisma regularnie w latach 1893-1939 ukazywały się wiadomości różnego typu, od obwieszczeń władz, przez ciekawostki z życia ówczesnych mieszkańców, na przedrukach powieści kończąc. Jak wiele pism regionalnych tamtych czasów „Gazeta Kaliska” była też narzędziem przekazu informacji o charakterze społecznym i wyznaniowym. Celem artykułu jest zaprezentowanie obrazu duchowieństwa Kalisza i okolic, który wyłania się z czasopisma na podstawie analizy zawartości numerów z lat 1893-1897, ze szczególnym uwzględnieniem informacji osobowej i jej kategoryzacji. Podstawą do kwerendy były wszystkie dostępne numery „Gazety Kaliskiej” z lat 1893-1897, czyli z pierwszych kilku lat wydawania pisma jako tygodnika.

Słowa kluczowe: „Gazeta Kaliska”; czasopisma lokalne; duchowieństwo katolickie; biografie

Wstęp

Badania znawców prasy, m.in. Jerzego Myślińskiego, Jerzego Łojka i Bożeny Krzywobłockiej¹, dowiodły ważnej roli prasy jako źródła historycznego. Po pojawieniu się monumentalnych opracowań na temat czasopiśmiennictwa polskiego, w rozważaniach badaczy istotne miejsce zajęła prasa prowincjonalna w szerokim kontekście chronologicznym, wypełniając w wielu przypadkach lukę w prasoznawstwie mniejszych ośrodków na terenie trzech zaborów, a następnie czasów współczesnych². Codzienna prasa informacyjna była do lat 20. XX wieku jedynym uniwersalnym środkiem masowego przekazu obok książek, broszur itp. Umiejscowienie gazety w konkretnym środowisku lokalnym sprawiało, że na jej łamach ukazywano fakty i wydarzenia o znaczeniu istotnym dla danej społeczności. Dzięki temu do dziś pisma XIX wieku, zwłaszcza te o ogólnoinformacyjnym charakterze, stanowią bezcenne źródło wiadomości o realiach życia codziennego.

Omawianą grupę periodyków reprezentowała m.in. „Gazeta Kaliska” (dalej także: GK), która nadal pozostaje jednym z najważniejszych źródeł informacji o Kaliszu oraz regionie na przełomie XIX i XX wieku oraz w pierwszej połowie XX wieku. W latach 1893-1939 pismo to, jak wiele periodyków regionalnych tamtych czasów,

¹ J. Myśliński, *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX w. jako źródle historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, 14/1 (1974) s. 5-26; J. Łojek, *Prasa polska w latach 1864-1918*, Warszawa 1976; B. Krzywobłocka, *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy”, 3 (1957) s. 38-51.

² M.in. K. Walczak, *Czasopisma kaliskie XIX i początków XX w. Studium bibliologiczne*, Kalisz 2005; D. Warzocha, *Czasopiśmiennictwo piotrkowskie w latach 1867-1915*, Piotrków Trybunalski 2007; G. Woźny, *Czasopiśmiennictwo Ropczyc w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 20/1 (2017) s. 5-41; S. Dziki, *Prasa lokalna w Polsce po roku 1945 (problemy terminologiczne – główne etapy rozwojowe – współczesne tendencje wydawnicze)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 25/1 (1986) s. 99-118.

było narzędziem przekazu informacji o charakterze społecznym i wyznaniowym, pełniło ponadto funkcję rozrywkową dzięki zamieszczaniu przedruków powieści. „Gazeta” w dużym stopniu stanowiła kontynuację „Kaliszanina” (1870-1892), jednego z wielu innych pism ukazujących się w XIX wieku na terenie Kalisza³. W pierwszej połowie XX wieku w mieście tym, obok dominującej pod względem nakładu i tradycji „Gazety Kaliskiej”, wychodziły też inne pisma polskojęzyczne, m.in. „Kaliski Kurier Robotniczy” (1904-1905), „Jutrzenka Kaliska” (1906-1907), „ABC Kaliskie” (1927-1937), „Echo Kaliskie Ilustrowane” (1933-1939), „Głos Kaliski” (1921-1927) i „Ziemia Kaliska” (1930-1932). Pierwszy numer „Gazety Kaliskiej” ukazał się 1 października 1893 roku, do września 1898 wydawana była dwa razy w tygodniu – w środy i soboty, z podtytułem „Informacyjno-anonsowa”⁴. Następnie jako „Pismo codzienne, polityczne i ekonomiczne” (podtytuł zmieniano jeszcze kilkukrotnie) wychodziła 6 razy w tygodniu (od 1901 roku 7 razy w tygodniu). Przez wiele lat była jednym z głównych wydawnictw prowincjonalnych, ale w latach 30. XX wieku, przekształcając się w mutację warszawskiego „Kuriera Polskiego”, straciła swoją pozycję⁵. „Gazeta” utrzymywała się głównie z prenumeraty, ale też w dużej mierze z opłat za ogłoszenia i reklamy (ostatnia strona wypełniona była tego typu komunikatami).

Od ponad 25 lat zawartość pisma pozostaje jednym z głównych źródeł informacji dla autorów – badaczy reprezentujących wiele dyscyplin, zainteresowanych regionem kaliskim. Jest to możliwe chociażby dzięki zwiększeniu dostępności wielu roczników poprzez przeniesienie ich do wersji mikrofilmowej i cyfrowej. Wymiernym efektem tychże działań jest wiele prac naukowych i popularnonaukowych, które powstały m.in. na podstawie analizy zawartości tego czasopisma⁶. Po dane w dużej mierze biograficzne i faktograficzne sięgali przedstawiciele dziedzin nauk i dyscyplin takich jak historia, bibliologia, kulturoznawstwo, architektura, odtwarzając na ich podstawie losy i działalność przedstawicieli świata kultury, sztuki, prawa, życia społecznego, Kościoła oraz funkcjonujących dzięki nim instytucjom dawnego Kalisza. Wśród nich były nazwiska osób znanych, obywateli

³ Więcej na ten temat zob. Walczak, *Czasopisma kaliskie*.

⁴ Dokładną analizę czasopisma pod kątem historycznym i edytorskim, wraz z ogólnym opisem zawartości, znaleźć można w publikacji D. Wańki pt. *Kalisz i ziemia kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893-1914. Bibliografia*, Kalisz 1998, s. 7-22.

⁵ A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Warszawa 1982, s. 315.

⁶ M.in. T. Figlus, M. Cepil, *Zagadnienia społeczno-gospodarcze wsi w okolicach Szadku na łamach prasy kaliskiej w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w.*, „Biuletyn Szadkowski”, 21 (2021) s. 51-69; D. Wańka, *Kultura książki w Łodzi i regionie łódzkim w świetle „Gazety Kaliskiej” (1893-1914)*, w: *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak i in., Łódź 2011, s. 235-252; A. Tomaszewicz, *Kaliskie Towarzystwo Dobroczynności*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 6/2 (2006) s. 105-142; A. Walczak-Niewiadomska, *Książd Jan Sobczyński i jego księgozbiór*, Kalisz 2007; W. Jarno, *Życie codzienne w garnizonie kaliskim w latach 1921-1939*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica”, 102 (2018) s. 115-133; E. Andrysiak, *Publicystki i literatki na łamach „Gazety Kaliskiej” 1893-1914*, w: *Kobiety Polsce – Polska kobietom*, red. nauk. A. Chamera-Nowak, Warszawa 2022, s. 31-45.

miasta i kleru, zasłużonych na polu kultury, edukacji, handlu, występujących w roli autorów, ale też bohaterów artykułów. Z racji swoich zasług osoby te, będące od wielu lat w polu zainteresowań historyków miasta, zostały dobrze rozpoznane i przedstawione w literaturze przedmiotu⁷, zostały też ujęte w bibliografii „Gazety Kaliskiej”⁸.

Warto w tym miejscu jednak odnotować, że mimo wysiłków bibliografów nie było możliwe zarejestrowanie wszystkich nazwisk osób pojawiających się w kolejnych numerach czasopisma, było to nieosiągalne chociażby ze względów metodologicznych. Tymczasem w niemal każdym wydaniu pojawiały się rozmaite nazwiska w różnych kontekstach – np. w sprawozdaniach z działalności stowarzyszeń, akcji dobroczynnych, zbiorów podawano wykazy członków lub osób wpłacających datki; na podstawie urzędowych wykazów informowano o przeniesieniu urzędników, zmianie rangi ich służby, awansach i/lub śmierci; w każdym numerze informowano o ślubach, pogrzebach i wypadkach ze skutkiem śmiertelnym, które miały miejsce na terenie Kalisza i okolic. W wielu numerach drukowano informacje dotyczące zmian personalnych w diecezjach rzymskokatolickich, podawano opisy nabożeństw i wizyt duszpasterskich, wymieniając najważniejszych przedstawicieli duchowieństwa (w nielicznych numerach wspomniano o duchownych wyznania ewangelickiego). Częstokroć na dalszych stronach informacyjnie dziękowano duszpasterzom za celebrowanie ślubu lub oddanie ostatniej posługi, wspomniano o wizytach kapłanów spoza kaliskich parafii bawiących w Grodzie nad Prosną u rodziny lub znajomych. Każda taka wzmianka, choć niezwykle fragmentaryczna w kontekście całego życiorysu człowieka, dokłada kolejny element do poznania jego losów.

W ostatnich latach obserwujemy „rozkwit” działań lokalnych środowisk naukowych dążących do upamiętnienia losów postaci szczególnie zasłużonych dla

⁷ Przede wszystkim seria Kaliszanie wydawana od 2010 roku przez Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Zob. też: E. Andrysiak, *Książka i ludzie książki w życiu i pracy Alfonsa Parczewskiego*, Kalisz 2005; A. Tabaka, *Siostry: Maria Galczyńska (1857-1930) i Emilia Bohowiczowa (1860-1954) jako animatorki życia kulturalnego i gospodarczego Kalisza na przełomie XIX i XX stulecia*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 19 (2019) s. 103-123.

⁸ Wańka, *Kalisz i ziemia kaliska*, s. 149-180. Część trzecia bibliografii zatytułowana *Ludzie Kalisza i ziemi kaliskiej* składa się z dwóch wykazów: bibliografii przedmiotowej i podmiotowej. W części przedmiotowej odnotowano nazwiska księży i zakonników: Baraszkiewicz Tomasz, Bereśniewicz Aleksander Kazimierz, Chodyński Stanisław, Chyliczkowski Jan, Ciesielski Michał, Gajkowski Augustyn, Grabiński Stanisław, Grabowski Władysław, Grudziński Aleksander, Gutman Piotr, Jankowski Władysław, Karnkowski Stanisław, Kędziński Apolinary, Kobyliński Piotr, Kordecki Klemens Augustyn, Kortylewicz Eugeniusz, Kossowski Henryk, Kostecki Cyprian, Księżski Konstanty, Łopatkiewicz Adrian, Michalski Maksymilian, Mikusiński Hipolit, Moczyński Leon, Motylewski Jan, Müller Ludwik, Narkiewicz Edward, Naruszewicz Teodor, Niesiołowski Kazimierz, Nieszporski Roch, Nowakiewicz Filip, Orzechowski Michał, Ostrzycki Maksymilian, Panek Ignacy, Patocki Paweł, Roźniewski Ignacy, Ruszkowski Robert, Rymarkiewicz Stanisław, Skrzypkowski Wojciech, Służewski Kwiryn, Sobczyński Jan Nepomucen, Szafnicki Józef Bronisław, Szreniawa Oraczewski Czesław, Trojanowski Jan, Turowski Michał, Waberski Konstanty, Wądołowski Tomasz, Wojlanis Ludwik, Wołyniec Franciszek, Zaremba Leon, Zawadzki Adam, Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz, Żakiewicz Daniel.

danego miasta czy regionu. Niestety, nawet mimo ogromnych wysiłków biografów i badaczy, przywracających pamięć o wielu osobach, które ze względu na swoją „lokalność” nie miały wcześniej szansy zaistnieć na kartach opracowań o ogólnopolskim wymiarze, nie wszystkie posiadają choćby krótki biogram, nawet w formie elektronicznego artykułu (np. w Wikipedii).

Kwerenda na bazie zawartości „Gazety Kaliskiej” zrealizowana w celu wyodrębnienia informacji osobowej wykazała, że w większości przypadków przedstawiciele duchowieństwa mamy do czynienia z nazwiskami, które nie doczekały się do dziś opracowań biograficznych – niniejszy artykuł ma szansę przyczynić się do zmiany tego stanu rzeczy. Są to głównie księża wymienieni kilkukrotnie (czasami nawet tylko jednokrotnie), z okazji przenoszenia do innej parafii, udzielenia ślubu, lub swojego zgonu. Prześledzenie ich losów nawet na bazie kilku lat daje ciekawe spostrzeżenia – zwłaszcza w odniesieniu do roli duchowieństwa w tamtych czasach i ich posługi w mieście gubernialnym.

Celem artykułu jest zaprezentowanie obrazu duchowieństwa Kalisza i okolic, który wyłania się z numerów „Gazety Kaliskiej” na podstawie analizy jej zawartości z lat 1893-1897, ze szczególnym uwzględnieniem informacji osobowej i jej kategoryzacji (kontekstów, w jakich duchowni pojawiali się na łamach czasopisma). Celem dodatkowym było stworzenie wykazu osobowego przedstawicieli duchowieństwa diecezji kujawsko-kaliskiej z naciskiem na Kalisz i okolice oraz uzupełnienie dostępnych źródeł informacji biograficznej o szczegóły związane z posługą kapłanów diecezji na terenie Kalisza i okolic.

Stan badań

Szczegółowe badania nad zawartością „Gazety Kaliskiej” prowadziła Danuta Wańka związana z Kaliskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk i Książnicą Pedagogiczną im. A. Parczewskiego w Kaliszu, dzięki której opublikowane zostały różnorodne materiały na podstawie przeprowadzonych kwerend⁹. Publikacja jej autorstwa pt. *Kalisz i Ziemia Kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893-1914* do dziś stanowi jedno z najważniejszych opracowań zawartości pisma i wykorzystywane jest jako podstawa do wielu badań regionalnych. Bibliografia ta jednak nie rejestruje wszystkich elementów czasopisma natury biograficznej, skupiając się na artykułach, a rezygnując np. z wykazów osobowych darczyńców oraz analizy reklam i ogłoszeń. Równie ważne dla biografistyki tego regionu były i są nadal działania Pracowni Bibliografii Regionalnej Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk skutkujące m.in. wydaniem kilku tomów *Bibliografii Historii Kalisza* (2002-2007, t. 1-4). Wzmianki na temat poszczególnych osób wraz ze wskazaniem ich źródła można odnaleźć zwłaszcza w tomie pierwszym niniejszej publikacji, dziale I.5 (*Dział ogólny. Poszczególne osoby*, s. 143-220).

Jeśli chodzi o informację osobową dotyczącą *stricte* duchowieństwa rzymskokatolickiego, to podstawowym źródłem pozostaje *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis*

⁹ M.in. Wańka, *Kalisz i ziemia kaliska*; też, *Reklama książki na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893-1914*, w: *Książka, biblioteka, informacja – między podziałami a wspólnotą*, red. J. Dzienniakowska, Kielce 2007, s. 205-214.

Pro Anno Domini... i zawarte w nim wykazy duchownych wraz z pełnionymi funkcjami (dostępny jest w wersji online w Bibliotece Cyfrowej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego). „Kronikę Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, pełniącą rolę podobnego informatora w diecezji, zaczęto wydawać dopiero w 1907 roku. Zarówno na łamach KDKK, jak i jej kontynuatorki – „Kroniki Diecezji Włocławskiej” (wydawanej od 1927 roku) publikowano notki biograficzne zmarłych księży. Wyjątkowe pod tym względem numery z 1947-1948 zawierają opracowania biograficzne sylwetek kapłanów, którzy stracili życie podczas II wojny światowej¹⁰. Wielu cennych informacji biograficznych i źródłowych dostarczają też publikacje ks. Witolda Kujawskiego¹¹.

W przypadku księży bardziej zasłużonych dysponujemy biogramami dostępnymi w różnorodnych encyklopediach i słownikach, w tym regionalnych. Z najważniejszych dla potrzeb niniejszego artykułu warto tu wymienić: *Polski słownik biograficzny*¹², *Encyklopedię katolicką*¹³, *Słownik Wielkopolski południowo-wschodniej. Ziemi kaliskiej*¹⁴ i *Włocławski słownik biograficzny*¹⁵. Zdarza się, że jedynym biograficznym źródłem informacji o konkretnej osobie jest hasło jej poświęcone w Wikipedii, lub krótka notka umieszczona na stronie internetowej parafii, w której ksiądz pełnił niegdyś posługę.

Metodologia i organizacja badań

Podstawową metodą, którą wykorzystano, była analiza zawartości prasy. Badaniu poddano wszystkie dostępne numery „Gazety Kaliskiej” z lat 1893-1897, czyli z pierwszych kilku lat wydawania pisma jako tygodnika. Chociaż dopiero od 1899 roku zmieniło ono częstotliwość ukazywania na dziennik (6 razy w tygodniu), to z analizy wyłączono rocznik 1898, ponieważ nie jest on obecnie dostępny w żadnych polskich archiwach w wersji drukowanej, mikrofilmowej lub elektronicznej. Analizie zatem poddano numery ze wspomnianego okresu w wersji cyfrowej zdeponowane w zasobach biblioteki cyfrowej Polona (<http://polona.pl>)¹⁶. Każdy numer został przejrany pod kątem informacji osobowej na temat duchowieństwa. Dla porządku przyjęto kilka podstawowych kryteriów:

¹⁰ S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa Diecezji Włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 41 (1947) nr 5-12, 42 (1948) nr 1-2. Pomocny był również dodatek do numeru 10-11 „Kroniki” z 1989 roku.

¹¹ M.in. W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011; tenże, *Panorama dziejów diecezji włocławskiej*, „Ateneum Kapłańskie”, 158 (2) (2012) s. 230-254.

¹² Np. księży: Zygmunt Chełmicki, Stanisław Chodyński, Stanisław Gruchalski, Teofil Jagodziński, Władysław Krynicki.

¹³ Np. księży: Antoni Franciszek Audziejewicz, Waclaw Bliziński, Michał Hórnik, Stanisław Karnkowski, Michał Nowodworski, Kazimierz Ruszkiewicz, Franciszek Walczyński.

¹⁴ Np. księży: Michał Ciesielski, Marian Fulman, Stanisław Kłossowski, Jan Knorr, Konstanty Księski, Michał Majewski, Ignacy Płoszaj, Józef Szafnicki.

¹⁵ M.in. księży: Józef Bromski, Włodzimierz Jasiński, Henryk Piotr Dołęga Kossowski, Marian Nassalski, Franciszek Ponikowski, Jan Śliwiński.

¹⁶ GK, (1893) nr 17-21, 23-64, 66-78; (1894) nr 1-87, 89-102; (1895) nr 1-36, 38-102; (1896) nr 1-102; (1897) nr 1-102.

- 1) tylko księży wyznania rzymskokatolickiego, w tym zakonnicy,
- 2) tylko informacje faktograficzne – pominięto nazwiska fikcyjne postaci w prozie publikowanej na łamach czasopisma,
- 3) każda forma – nawet bez wyraźnego podania nazwiska, np. „proboszcz Szadku”,
- 4) każdy dział czasopisma (włącznie z reklamami i ogłoszeniami na stronie ostatniej), wyłączając prozę w odcinkach.

Ponieważ głównym celem analizy zawartości czasopisma było zebranie informacji o ludziach, ich nazwisk i wszelkich danych mogących opisywać ich działalność, zdecydowano się wyłączyć z rozważań licznie pojawiające się na łamach pisma doniesienia i opisy niezawierające danych osobowych, np. informacje o nabożeństwach z okazji świąt kościelnych, restauracjach i remontach kościołów, działalności dozoru kościelnego, odpustach, liczbie duchownych w diecezji, kradzieżach w kościołach, historii kościołów, pielgrzymkach (kompaniach), odprawionych ceremoniach ślubnych i żałobnych bez wymieniania z nazwiska celebriansów (np. podziękowania oo. reformatom).

W procesie analizowania danych konieczne było skorzystanie z materiałów pomocniczych, takich jak: spis parafii w diecezji kujawsko-kaliskiej¹⁷, wykazy imienne duchowieństwa (przede wszystkim wspomniany *Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis...*) i inne źródła biograficzne wspomagające identyfikację osób¹⁸. Były one potrzebne zwłaszcza w przypadku częstych przeinaczeń nazwisk, imion i nazw miejscowości. Najczęściej napotymane problemy sprawiało:

- 1) kilka wersji nazwiska – np. Żórawski/Żurawski; Beticher/Betiher; Betcher/Bether; Knejpp/Knejp/Knajp/Kneipp;
- 2) kilka wersji nazwy miejscowości – np. Brzeźnio/Brzeźno/Brzeźnia;
- 3) różne imiona, to samo nazwisko;
- 4) używanie samych nazwisk (zwłaszcza popularnych w brzmieniu, np. Jankowski) albo tylko imion (w przypadku zakonników np. ks. Kwiryn [Służewski], ks. Wiktor [Sakowicz]).

Niekiedy używano tylko inicjałów nazwiska księży, czasem jedynie zwrotu umiejscawiającego osobę, np. wikariusz tutejszy/tamtejszy, proboszcz z Dobrej, ks. proboszcz parafii Gieczno. Mimo kwerendy w wielu źródłach nie udało się rozszyfrować niektórych zapisów, ewidentnie wskazujących na kapłanów, ale podających jedynie inicjały bez dodatkowych podpowiedzi lokalizacyjnych (np. ks. prob. S. – GK, (1893) nr 71, s. 1-2; X. P. – GK, (1897) nr 25, s. 2; ks. M. S. –

¹⁷ J. Szymański, *Granice diecezji kujawsko-kaliskiej*, „Archiwa, Biblioteki, Muzea Kościelne”, 104 (2015) s. 311-321; W. Jędraszewski, *Tryptyk wielkopolski. Spis parafii i miejscowości wieku XIX*, t. 3, *Diecezja kujawsko-kaliska*, Gniezno 2010.

¹⁸ M.in. P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, narodowych, zakonnych i prywatnych*, cz. 3 uzup. pierwsze dwie, t. 2, *Diecezje: kujawsko-kaliska, lubelska z podlaską i plocka*, Sandomierz 1939, <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/41513/edition/40102/content> (dostęp: 31.08.2023); *Księża Diecezji wrocławskiej zmarli w latach 1900-2020 (2023)*, w: *Rocznik Diecezji Włocławskiej*, Włocławek 2020, s. 991-1016, <https://www.jubileusz900.com/z-dziej%C3%B3w/zmarli-ksi%C4%99%C5%BCa-1900-2020> (dostęp: 31.08.2023).

GK, (1897) nr 41, s. 3). Z tego względu niniejsze zapisy zdecydowano się usunąć z toku dalszej analizy.

Ostatecznie, po weryfikacji pozyskanego materiału, do dalszego opracowania przyjęto 497 nazwisk¹⁹. Stały się one podstawą alfabetycznego wykazu nazwisk księży działających (lub też przebywających z wizytą) w latach 1893-1897 na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej. Spis ten zawiera nazwiska księży, którzy pojawili się na łamach „Gazety Kaliskiej” w analizowanym okresie. Dzięki uwzględnieniu wszystkich towarzyszących nazwisku informacji (np. miejscowość, pełniona funkcja, rok i numer czasopisma) w wielu przypadkach było łatwiej zidentyfikować daną osobę i wyeliminować ewentualne przeinaczenia w nazwiskach. Ostatnia kolumna tabeli przeznaczona została na odesłanie do dostępnych źródeł biograficznych, zarówno słownikowych, jak i notek internetowych. Celem takiego zabiegu jest zwiększenie wartości informacyjnej wykazu i ułatwienie pracy potencjalnym biografistom poszczególnych osób wymienionych w wykazie. Dokument dostępny jest online²⁰ i nie ma on ostatecznego kształtu, jest uzupełniany sukcesywnie i będzie rozbudowywany o kolejne nazwiska pozyskane z kwerendy następnych roczników czasopisma.

Analiza materiału

Właściwej analizie poddano te materiały, które mieściły się w jednej z wymienionych dalej kategorii:

- 1) zmiany w duchowieństwie,
- 2) porządek nabożeństw z nazwiskami księży,
- 3) harmonogramy wizyt biskupów diecezji,
- 4) korespondencja z okolicznych miejscowości – wiadomości o pożegnaniu/przywitaniu wikariuszy i administratorów parafii, relacje z budowy/remontów kościołów, z pielgrzymek,
- 5) podziękowania za poprowadzenie ślubów/pogrzebów z podaniem nazwisk,
- 6) notki i artykuły o historii kościołów Kalisza i okolic,
- 7) nekrologi zmarłych księży z biogramami,
- 8) informacje o wydaniu publikacji autorstwa duchownych,
- 9) artykuły autorstwa księży publikowane na łamach czasopisma,
- 10) listy darczyńców,
- 11) wszelkie inne materiały zawierające informacje o duchowieństwie.

Najbardziej stałym elementem, który regularnie pojawiał się na łamach periodyku, była notka informująca o zmianach w duchowieństwie, przedrukowywana z „Dziennika Warszawskiego”²¹. Podawano w niej informacje o translokacjach księży, powołaniach na stanowisko wikariusza, awansach na stanowisko proboszcza/administradora parafii, uwolnieniu od obowiązków, wreszcie zgonach²².

¹⁹ Stan na dzień 27 września 2023 roku.

²⁰ <https://tinyurl.com/yey5a7a4> (dostęp: 30.12.2024).

²¹ Znany także pod nazwą „Warszawskij Dniownik”, wydawany w latach 1864-1914 organ carskiej administracji na terenie zaboru rosyjskiego.

²² GK, (1893) nr 20, 36, 52; (1894) nr 4, 11, 18, 26, 43, 48, 54, 66, 78, 83; (1895) nr 10, 26, 35, 47, 77, 85, 97; (1896) nr 6, 20, 49, 56, 68, 72, 85, 95; (1897) nr 9, 10, 18, 40, 58, 74.

Na łamach „Gazety Kaliskiej” na przestrzeni zaledwie kilku lat pojawiły się nazwiska ludzi związanych z duchowieństwem na wielu różnych poziomach. Wśród nich były przede wszystkim osoby pełniące funkcje na wszystkich szczeblach hierarchii na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej (biskupi²³, dziekani²⁴, proboszczowie²⁵, wikariusze²⁶ i alumni²⁷), ale nie zabrakło też nazwisk księży, którzy pojawili się w czasopiśmie z racji doniesień spoza diecezji (np. papież²⁸, arcybiskupi²⁹, nuncjusze papiescy³⁰, biskupi innych diecezji³¹,

²³ Bp Aleksander Bereśniewicz, bp Wincenty Chościak-Popiel.

²⁴ Dziekan kłodawski ks. Walenty Alberki, dziekan wieluński ks. Justyn Gryglewski, dziekan piotrkowski ks. Ignacy Jankowski, dziekan koniński ks. Władysław Jankowski, dziekan kaliski ks. Piotr Kobylński, dziekan noworadomski ks. Karol Korycki, dziekan włocławski ks. Jan Śliwiński, dziekan łęczyński ks. Ignacy Medyński, dziekan sieradzki ks. Władysław Mikołajewski, dziekan łaski ks. Ignacy Płoszaj.

²⁵ Na kartach periodyku pojawiają się nazwiska proboszczów parafii kaliskich (m.in. księży: Piotr Falkiewicz, Stanisław Kłossowski, Piotr Kobylński, Franciszek Pawelski), podkaliskich (m.in. księży: Ewaryst Hornowski [Chełmce], Paweł Patocki [Opatówek], Edward Pawłowski [Dobrzec], Stanisław Muznerowski [Kościelna Wieś]), ale też innych pozostających w strukturze diecezji (m.in. ks. ks. Tomasz Czyż [Tubądzin, Wróblew], Maksymilian Drzewiecki [Warta], Władysław Grabowski [Izbica, Szadek], Ignacy Płoszaj [Łask], Jan Trojanowski [Zagórów]).

²⁶ Wikariusze parafii kaliskich wspomniani w „Gazecie Kaliskiej” – księży: Tomasz Baraszkiewicz, Antoni Borowski, Julian Brylik, Michał Ciesielski, Kazimierz Jung, Jan Kabata, Ignacy Kasperkiewicz, Michał Skowronek, Leon Zaremba.

²⁷ Np. Marian/Mieczysław Chwiłowicz, Ryszard Czapski, Cezary Goczałkowski, Graluśński, Edmund Tarchalski, Zygmunt Zawadzki.

²⁸ Leon XIII, Pius VI.

²⁹ Abp Ignacy Krasicki, abp Stanisław Karnkowski, abp Florian Oksza Stablewski, abp Jakub Uchański.

³⁰ Nuncjusz Antonio Agliardi.

³¹ Biskup wileński Antoni Franciszek Audziejewicz (błędny zapis nazwiska Awdziejewicz), biskup żmudzki Antoni Baranowski, biskup lubelski Franciszek Jaczewski, biskup martynopolitański Michał Mateusz Kosmowski, biskup kujawsko-kaliski Henryk Piotr Dołęga Kossowski, biskup gnieźnieński Franciszek Kraszowski, biskup kielecki Tomasz Teofil Kuliński, biskup kielecki Maciej Majerczak, biskup płocki Michał Nowodworski, biskup warszawski Kazimierz Ruszkiewicz, biskup

Wiadomości rządowe.

× **Zmiany w duchowieństwie.** W № 17 „Dziennika warszawskiego” z dnia 19/31 stycznia 1894 r. znajdujemy następujące szczegóły o zmianach w duchowieństwie dyecezji kujawsko-kaliskiej.

Mianowani: asesor piotrkowskiego konsystorza duchownego, ks. Aleksander Sałaciński, sędzią surogatem tego konsystorza; administrator parafii Tuszy, powiatu łódzkiego i nauczyciel religji w gimnazjum męskim w Piotrkowie, ks. Antoni Grochowski, asesorem piotrkowskiego konsystorza duchownego; administrator parafii Kruszyn, powiatu włocławskiego, zakonnik reformat Franciszek Ponikowski, proboszczem klasztoru reformatów we Włocławku.

Przetranzlokowani: proboszcz par. Uniejów, powiatu tureckiego, ks. Tomasz Bukowski, na proboszcza par. Wolborz, pow. piotrkowskiego; administratorowie parafii Kowale-Pańskie, powiatu tureckiego, ks. Bronisław Kozankiewicz i parafii Naramnice, powiatu wieluńskiego, zakonnik Pacyfik Samoraj, jeden na miejsce drugiego; administrator parafii Gomolin, powiatu piotrkowskiego, ks. Ignacy Lubecki, na admini-

Il. 1. Fragment notki informującej o zmianach w duchowieństwie.

Źródło: GK, (1894) nr 11, s. 1

redaktorzy pism³², kompozytorzy³³, autorzy recenzowanych w piśmie książek³⁴). Odnotowano działalność związaną z seminarium wrocławskim, odwołując się do aktywności jej profesorów³⁵. Wielokrotnie, co wynikało z charakteru publikowanych materiałów, wspomniano o wizytach arcybiskupów oraz biskupów innych diecezji, m.in. w 1894 roku prasa donosiła o wizycie arcybiskupa warszawskiego Wincentego Chościak-Popiela w Łęczycy³⁶. Ponadto w artykułach prezentujących losy kościoła lub innej instytucji kościelnej przytaczano nazwiska osób działających ówczesnie na ich rzecz (np. ks. Wawrzyniec Stanisław Benik, o. Jan Maria Bernardoni, abp Ignacy Krasicki, abp gnieźnieński Stanisław Karnkowski, bp Henryk Piotr Dołęga Kossowski i o. Gordon, abp gnieźnieński Jakub Uchański).

Wśród kilkuset osób zidentyfikowanych jako przedstawiciele duchowieństwa znalazło się również wielu zakonników. Większość z nich, w wyniku kasaty zakonów przeprowadzonej w XIX wieku przez władze rosyjskie na terenie Królestwa Polskiego, znalazła swoje miejsce przy parafiach, gdzie sprawowali obowiązki wikariuszy bądź też administratorów³⁷. Część zaś rezydowała w funkcjonujących pod koniec XIX wieku klasztorach lub przy kościołach należących do nich, np. we Wrocławku (reformaci)³⁸, Kazimierzu Biskupim (bernardyni)³⁹, Kole (bernardyni)⁴⁰ i Kaliszu. Autorzy tekstów wspominali też o klasztorze na Jasnej Górze, głównie przy okazji relacji z pielgrzymek i kontaktów z paulinami⁴¹. Z kaliskich zakonników wymieniano najczęściej franciszkanów (o. Aleksander Grudziński, o. Apolinary Kędziński, o. Józef Stefan Maciejowski, o. Filip Nowakiewicz, o. Franciszek Wołyniec), reformatów (o. Szymon Grochowski, o. Paschalis Ko-

sandomierski Antoni Ksawery Sotkiewicz, biskup kujawsko-kaliski Walenty Tomaszewski, biskup krakowski Andrzej Trzebicki, biskup wileński Ludwik Zdanowicz, biskup saratowski Antoni Jan Zerr (błędny zapis nazwiska Zerry).

³² Ks. Teofil Kowalski – redaktor pisma „Śpiew Kościelny”, ks. Antoni Szaniawski – wydawca i redaktor „Przeglądu Katolickiego”.

³³ Ks. Teofil Kowalski i ks. Franciszek Walczyński – autorzy muzyki do hymnów.

³⁴ Zob. dalsza część artykułu.

³⁵ Wspominano o księżach profesorach: Stanisławie Bajerze (GK, [1895] nr 55, s. 1; [1896] nr 43, s. 3, nr 95, s. 2), Stanisławie Chodyńskim (GK, [1896] nr 6, s. 3, nr 40, s. 3; [1897] nr 36, s. 2), Marianie Fulmanie (GK, [1893] nr 20, s. 1; [1894] nr 4, s. 1; [1897] nr 18, s. 2, nr 58, s. 2), Wojciechu Kmieciu (GK, [1895] nr 85, s. 2, nr 97, s. 1), Władysławie Pawle Krynickim (GK, [1893] nr 36, s. 1, nr 52, s. 1; [1894] nr 26, s. 1; [1897] nr 18, s. 2), Marianie Nassalskim (GK, [1894] nr 4, s. 1; [1896] nr 15, s. 3; [1897] nr 18, s. 2), Janie Nepomucenie Sobczyńskim (GK, (1894) nr 56, s. 2, nr 86, s. 4; (1896) nr 67, s. 2, 3) oraz Franciszku Stopierzyńskim (GK, [1896] nr 43, s. 3, nr 67, s. 2, 3; [1897] nr 18, s. 2, nr 40, s. 3).

³⁶ GK, (1894) nr 37, s. 1.

³⁷ M.in. o. Filip Lucjan Jaksza (paulin), o. Pacyfik Samoraj (reformat), o. Benon Skurczyński (bernardyn), o. Augustyn Konstanty Skwierczyński (reformat).

³⁸ M.in. o. Antoni Chyliński, o. Franciszek Ponikowski, o. Józef Racinowski.

³⁹ M.in. o. Pius Jurkowski, o. Erazm Trzaskowski.

⁴⁰ M.in. o. Salwator Karzorowski, o. Apolloniusz Madaj, o. Poncjusz Pniewski, o. January Walowski, o. Ambroży Żaboklicki.

⁴¹ Tu pojawiają się nazwiska: o. Romualda Dziemiadowicza, o. Augustyna Jędrzejczyka, o. Euzebiusza Rejmana (podano błędnie Eugeniusza), o. Siedleckiego.

skowski, o. Teodor Narusiewicz, o. Maksymilian Michalski, o. Wiktor Sakowicz, o. Kwiryn Służewski) oraz bernardynów (o. Konstanty Księski). Kilkrotnie pojawiły się też postaci w kontekście historycznym, np. jezuita Gordon, kaznodzieja kolegiaty kaliskiej⁴².

Redakcja w analizowanym okresie kilkakrotnie przywoływała nazwiska sióstr zakonnych pełniących posługę na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej, w aspekcie pełnionych przez nie obowiązków, lub też informując o okolicznościach zgonu. Siostry Ludwika Szemioth i Aniela Kędzierska pojawiły się w artykule na temat przebiegu uroczystości Opieki św. Józefa w kolegiacie kaliskiej w 1897 roku, jako osoby obdarzone podziękowaniem za swoją służbę na rzecz przytułku dla kalek i starców w Kaliszu przez biskupa sufragana Henryka Piotra Dołęgę Kossowskiego⁴³. W 1895 roku o śmierci siostry Michaliny Ponińskiej, zakonnicy klasztoru Bernardynów w Warcie, poinformowano w dziale o „Zmianach w duchowieństwie”⁴⁴. Rok później donoszono o zgonie kolejnej zakonnicy z Warty – Heleny Paltadini (w każdej z trzech notek podano inną wersję nazwiska – Paltodini i Palladyn), dostarczając tym razem więcej szczegółów dotyczących tego zajścia⁴⁵.

Regularnie, zwłaszcza w okolicach świąt kościelnych, publikowano notki na temat obchodów tychże, wymieniając przy okazji nazwiska księży celebransów. Przykładowo co roku wspomniano o porządku nabożeństw podczas rekolekcji⁴⁶, procesji Bożego Ciała⁴⁷, odpustów⁴⁸, świętowania rocznic kapłaństwa (sekundycji)⁴⁹; informowano też dość dokładnie o pielgrzymkach odbywanych przez mieszkańców Kalisza do Częstochowy i Kokanina⁵⁰. Każda wizyta duszpasterska realizowana na terenie Kalisza i okolic przez hierarchów najwyższych rangą – arcybiskupów i biskupów – odnotowywana była skrupulatnie przez dziennikarzy, podawano wówczas nazwiska większości duchownych miejscowych i przybyłych z innych diecezji biorących udział w uroczystościach⁵¹. W 1897 roku z kolei omawiano wizytę generała gubernatora księcia Aleksandra Imeretyńskiego w kościele kolegiackim⁵². Sporo miejsca na łamach periodyku poświęcono relacji z obchodów jubileuszu Koronacji Obrazu św. Józefa w 1896 roku w Kaliszu⁵³. Poza tym wielokrotnie

⁴² GK, (1896) nr 30, s. 1.

⁴³ Tamże, (1897) nr 37, s. 1.

⁴⁴ Tamże, (1895) nr 77, s. 1.

⁴⁵ Tamże, (1896) nr 60, s. 2, nr 64, s. 2, nr 72, s. 2.

⁴⁶ Tamże, (1896) nr 27, s. 1.

⁴⁷ Tamże, (1893) nr 19, s. 1, nr 20, s. 1, nr 21, s. 1; (1894) nr 41, s. 1, nr 43, s. 1; (1895) nr 47, s. 1, nr 49, s. 1-2, nr 53, s. 1; (1896) nr 45, s. 3; (1897) nr 48, s. 1.

⁴⁸ Tamże, (1894) nr 30, s. 1; (1897) nr 24, s. 2, nr 32, s. 2.

⁴⁹ Tamże, (1894) nr 75, s. 2; (1896) nr 79, s. 1.

⁵⁰ Tamże, (1893) nr 38, s. 1; (1894) nr 64, s. 1, nr 77, s. 2; (1895) nr 66, s. 1, nr 67, s. 1, nr 73, s. 1, nr 74, s. 2-3, nr 75, s. 3; (1896) nr 63, s. 1, nr 69, s. 2, nr 70, s. 2, nr 73, s. 2, nr 74, s. 3, nr 75, s. 3; (1897) nr 66, s. 1, nr 70, s. 3, nr 72, s. 1, 3, nr 73, s. 2.

⁵¹ Tamże, (1894) nr 37, s. 1; (1896) nr 25, s. 2, nr 34, s. 1, nr 52, s. 2; (1897) nr 32, s. 2, nr 33, s. 1, nr 35, s. 1, nr 36, s. 2, nr 37, s. 1, nr 38, s. 2, nr 39, s. 1, nr 40, s. 1, nr 41, s. 1, nr 64, s. 1, nr 68, s. 2.

⁵² Tamże, (1897) nr 56, s. 1.

⁵³ Tamże, (1896) nr 43, s. 2, nr 44, s. 2, nr 45, s. 2.

pojawiała się informacja o poświęceniu kościoła czy innej instytucji użyteczności publicznej na terenie Kalisza i diecezji⁵⁴.

Na drugiej lub trzeciej stronie numeru czytelnicy często umieszczali podzię-

WW

== Poświęcenie. W przeszłą środę, w lokalu towarzystwa kredytowego miasta Kalisza, gdzie tymczasowo mieści się kasa pożyczkowa przemysłowców kaliskich, proboszcz parafii Ś-go Mikołaja, ks. prałat Falkiewicz, w obecności reprezentantów i komitetu tejże kasy, dokonał ceremonii poświęcenia biura i pobłogosławienia rozpoczętym czynnościami kasy pożyczkowej.

Il. 2. Poświęcenie biura kasy pożyczkowej przemysłowców kaliskich.

Źródło: GK, (1893) nr 33, s. 2

kowania dla duchownych za celebrowanie ślubów i pogrzebów. Notki wspominały głównie o wydarzeniach tego typu odbywających się w kościołach kaliskich, ale zdarzały się też wiadomości z terenu diecezji. Dzięki tym doniesieniom dowiadujemy się o ślubach celebrowanych w kolegiacie św. Józefa⁵⁵, kościele św. Mikołaja⁵⁶ i kościele Reformatorów⁵⁷. Jeśli chodzi o okolice Kalisza, to np. w 1893 roku

kanonik Roch Nieszpornski we wsi Rząśnia udzielał ślubu Janinie Grodzieckiej, córce właścicielki majątku Wrząca Mała (pow. kolski), i Janowi Bylinie z guberni kijowskiej⁵⁸. W następnym roku w Zbiersku (pow. kaliski) tamtejszy proboszcz ks. Adrian Łopatkiewicz celebrował zaślubiny Zofii Piaseckiej, córki dyrektora cukrowni „Zbiersk”, z Kajetanem Kucharskim, lekarzem ze Stawiszyna⁵⁹. Z Borkowa pod Kaliszem w 1894 roku donoszono o związku małżeńskim pomiędzy adwokatem Bronisławem Alfonsem Hindemithem a Marią Przybylską, udzielonym przez miejscowego proboszcza ks. Roberta Ruszkowskiego⁶⁰. Informacje dotyczące pogrzebów zawierały nazwiska księży-celebransów i osób zmarłych.

⁵⁴ Tamże, (1893) nr 33, s. 2, nr 45, s. 1, nr 60, s. 2; (1894) nr 89, s. 2; (1895) nr 16, s. 2, nr 47, s. 1, nr 81, s. 1, nr 88, s. 2, nr 95, s. 2; (1896) nr 4, s. 2, nr 40, s. 2, nr 69, s. 2; (1897) nr 9, s. 2, nr 95, s. 1, nr 98, s. 2.

⁵⁵ Tamże, (1894) nr 28, s. 2 (ks. Józef Szafnicki – ślub Haliny Koczwały i Stanisława Czernielewskiego); (1894) nr 34, s. 2 (ks. Teofil Matuszewski – ślub Haliny Matuszewskiej i Ludwika Wilczyńskiego); (1896) nr 85, s. 2 (ks. Michał Skowronek, ks. Tomasz Baraszkiwicz, ks. Michał Ciesielski – ślub Tadeusza Jaroszewskiego i Antoniny Kucharskiej); (1897) nr 14, s. 1 (ks. Michał Ciesielski – ślub Bolesława Szczepańskiego i Kazimiery Turkiewiczówny).

⁵⁶ Tamże, (1893) nr 78, s. 2 (ks. Edward Pawłowski – ślub Felicji Szczepankiewicz i Feliksa Szewczykowskiego); (1896) nr 52, s. 2 (ks. Piotr Falkiewicz – ślub Stanisława Herbicha i Anny Mirosławskiej).

⁵⁷ Tamże, (1893) nr 70, s. 3 (ks. Szymon Grochowski, ks. Franciszek Pawelski – ślub Marii Kajzer i Mieczysława Waliszewskiego); (1897) nr 73, s. 2 (o. Kwiryn Służewski, ks. Piotr Gutman – ślub dr. Józefa Pomorskiego i Ireny Koryckiej).

⁵⁸ Tamże, (1893) nr 66, s. 2.

⁵⁹ Tamże, (1894) nr 28, s. 2.

⁶⁰ Tamże, (1894) nr 53, s. 2. Pozostałe śluby udzielone poza Kaliszem, o których wspomniano na łamach czasopisma, odbyły się w Uniejowie (ks. Mikołaj Nobisiewicz; (1894) nr 83, s. 2), Łasku (ks. Piotr Gutman; (1895) nr 58, s. 2), Tumie pod Łęczycą (ks. Tomczak; (1895) nr 71, s. 3), Grabnicach (ks. Leonard Stawicki; (1897) nr 59, s. 2).

Notki te miały dwojaki charakter – zarówno formalnych powiadomień ze strony redakcji, jak i podziękowań w imieniu członków rodziny. Nabożeństwa odbywały się na terenie Kalisza⁶¹ oraz okolic⁶², chociaż zdarzały się wiadomości o pogrzebach znanych osób z Warszawy, Krakowa czy też Lublina⁶³. Nazwiska księży spoza diecezji kujawsko-kaliskiej pojawiały się ponadto w kontekście ślubów i pogrzebów obywateli Kalisza odprawianych w innym miejscu (np. w 1893 roku informowano o ślubie kaliszana Stefana Ruszkowskiego, sędziego śledczego przy sądzie okręgowym jekaterynodarskim w kościele parafialnym w Wilanowie pod Warszawą, udzielonym przez wikariusza ks. Mikołaja Bojanka i proboszcza ks. Stolarczyka)⁶⁴.

Z równym zainteresowaniem przegląda się wiadomości nadsyłane do redakcji z terenu całej diecezji kujawsko-kaliskiej. Relacje te często zawierały proste informacje na temat poświęcenia jakiejś instytucji, udzielenia ślubu, pożegnania i powitania księży w parafii, przeprowadzenia egzaminów z religii wśród dzieci, przebiegu świąt kościelnych (np. Bożego Ciała) itp. W 1897 roku zamieszczono artykuł o jubileuszu Bronisławy Laurysiewicz, właścicielki pensji w Łęczycy, na którym pojawili się liczni przedstawiciele zaprzyjaźnionego duchowieństwa (m.in. prałat kolegiaty łowickiej ks. kanonik Szczepan Łasicki, ks. dziekan Ignacy Medyński) oraz dawne uczennice⁶⁵.

Zdarzały się też obszernie relacje z postępów nad remontem kościoła i zabudowań kościelnych, podające do wiadomości czytelników wiele szczegółów i okoliczności

= Z Warty donoszą nam: w dniu 21 września r. b. odbył się pogrzeb s. p. Marii Piątkowskiej, siostry miejscowego proboszcza ks. Drzewieckiego.

Liczne zgromadzenie wszystkich stanów, które uczestniczyło na żalobnym nabożeństwie i odprowadziło na miejsce wiecznego spoczynku zwłoki zmarłej, dało jasny dowód prawdziwego szacunku, życzliwości i współczucia parafjan dla swego proboszcza, który jako kapłan pełniąc obowiązki swego powołania gorliwie, a jako człowiek powszechnie uważany i lubiony—pod każdym względem zasługuje na uznanie.

L. Ż....

Il. 3. Pogrzeb siostry proboszcza w Warcie.
Źródło: GK, (1896) nr 76, s. 2

⁶¹ Tamże, (1893) nr 17, s. 2 (Kazimierz i Ksawery Witkowsy); (1894) nr 3, s. 3 (Edmund Idzikowski); nr 32, s. 1 (Klemens Szulakiewicz); (1896) nr 29, s. 3 (Stanisław Opieliński); nr 39, s. 3 (Kasper Pełka); nr 67, s. 2 (ks. Maciej Laudowicz); nr 99, s. 2 (Józef Wojciechowski); (1897) nr 14, s. 3 (Celestyna z Jankowskich Witkowska); nr 54, s. 2 (Edward Milewski); nr 80, s. 2 (Bolesław Miaskowski).

⁶² Tamże, (1893) nr 31, s. 2 (ks. Adolf Piętka); (1896) nr 10, s. 3 (Franciszka z Rottengruberów Polańska); nr 41, s. 2 (ks. Piotr Kobyliński); nr 47, s. 3 (ks. Teodor Mejer); nr 76, s. 2 (Maria Piątkowska); (1897) nr 10, s. 2 (Joanna z Chorskowskich Glińska); nr 19, s. 2 (Wirginia Teodora Biełlińska); nr 25, s. 2 (ks. Marcin Atanazy Petrykowski).

⁶³ Tamże, (1896) nr 23, s. 3 (ks. Franciszek Skowronek); nr 48, s. 2 (bp Michał Nowodworski); (1897) nr 63, s. 1 (Adam Asnyk).

⁶⁴ Tamże, (1893) nr 19, s. 2.

⁶⁵ Tamże, (1897) nr 76, s. 2.

towarzyszących tym zabiegom. W ten sposób można dowiedzieć się o restauracji kościoła w Tuliszkowie i wkładzie w to dzieło ks. Maksymiliana Ostrzyckiego, miejscowego proboszcza⁶⁶, o historii i rozwoju Lichenia pod administracją ks. Floriana Kosińskiego⁶⁷, przebudowie drewnianego kościoła pw. Świętej Trójcy i św. Mateusza Apostoła z 1790 roku w Lututowie, czego podjął się proboszcz ks. Rajmund Kamiński⁶⁸, budowie murowanej plebanii w Miłkowicach dzięki zaangażowaniu ks. Liboriusza Przedworskiego⁶⁹, restauracji kościoła pobernardyńskiego w Złoczewie zainicjowanej przez ks. Władysława Siemaszkę przy pomocy parafian⁷⁰. W 1895 roku opisano też prace kolejnych proboszczów – ks. Walentego Alberskiego i ks. Antoniego Myszkowskiego, które poczyniono przy XVI-wiecznym kościele w Kłodawie w 1846 i 1895 roku, polegające głównie na zamianie drewna z oryginalnego modrzewia na sosnę, a następnie na bale dębowe⁷¹.

W analizowanym materiale kilkunastokrotnie pojawiły się biogramy duchownych o różnej objętości i szczegółowości, podawane przy okazji awansów, ale najczęściej towarzyszące wiadomości o zgonie. W pierwszym przypadku przykładem może służyć notka biograficzna zamieszczona w GK z 1896 roku (nr 34, s. 1), przedstawiająca sylwetkę ks. Władysława Jankowskiego, dziekana dekanatu konińskiego, nominowanego wówczas na kanonika gremialnego kapituły kaliskiej. W numerze 80 z 1895 roku opublikowano notkę na temat ks. Piotra Falkiewicza, proboszcza parafii św. Mikołaja w Kaliszu, dziekana dekanatu kaliskiego, z okazji 50-lecia przyjęcia przez niego święceń kapłańskich⁷². Biogramy pośmiertne poświęcono m.in. biskupowi wileńskiemu ks. Antoniemu Franciszkowi Audziewiczowi (w „Gazecie” wersja nazwiska Awdziewicz)⁷³, biskupowi płockiemu ks. Michałowi Nowodworskiemu⁷⁴, proboszczowi w Zgierzu ks. Antoniemu Gabrielskiemu⁷⁵, proboszczowi w Wolborzu ks. Alojzemu Gerlachowi⁷⁶, proboszczowi w Błazkach ks. Piotrowi Kobylińskiemu⁷⁷, proboszczowi parafii Rząśnia ks. Rochowi Nieszporskiemu⁷⁸, proboszczowi parafii Witonia ks. Adolfowi Piętce⁷⁹, proboszczowi w Straszewie ks. Benonowi Skurczyńskiemu⁸⁰. Skrótowe biogramy w formie notki otrzymali ks. Michał Hórnik, lingwista, historyk i badacz Łużyc, zmarły w 1894 roku w Budyszynie⁸¹, ks. Florian Kosiński, prałat, dziekan kapituły włocławskiej oraz

⁶⁶ Tamże, (1895) nr 102, s. 3.

⁶⁷ Tamże, (1897) nr 67, s. 3.

⁶⁸ Tamże, (1893) nr 40, s. 2.

⁶⁹ Tamże, (1893) nr 54, s. 2.

⁷⁰ Tamże, (1894) nr 72, s. 2.

⁷¹ Tamże, (1895) nr 67, s. 2-3.

⁷² Tamże, (1895) nr 80, s. 2.

⁷³ Tamże, (1895) nr 47, s. 2.

⁷⁴ Tamże, (1896) nr 47, s. 3.

⁷⁵ Tamże, (1896) nr 65, s. 3.

⁷⁶ Tamże, (1893) nr 61, s. 2.

⁷⁷ Tamże, (1896) nr 40, s. 2.

⁷⁸ Tamże, (1897) nr 23, s. 2-3.

⁷⁹ Tamże, (1893) nr 31, s. 2.

⁸⁰ Tamże, (1896) nr 102, s. 3.

⁸¹ Tamże, (1894) nr 18, s. 3.

proboszcz w Piotrkowie Trybunalskim, zmarły w tym samym roku we Włocławku⁸², ks. Maksymilian Michalski, gwardian oo. reformatów, zmarły w 1895 roku w Kaliszu⁸³, ks. Michał Szultz, proboszcz w Nieszawie, zmarły w 1895 roku we Włocławku⁸⁴, a także ks. Marian Edmund Radziwiłł, przed laty wikariusz w Ostrowie Wielkopolskim, zmarły w klasztorze Benedyktynów w Beuron (Niemcy)⁸⁵.

Księża pełniący posługę na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej byli również aktywnymi współpracownikami „Gazety Kaliskiej”, nadsyłając do periodyku materiały różnego charakteru. Czasami były to po prostu notki zawierające doniesienia z okolicznych parafii, z których można było się dowiedzieć np. o remontach kościołów i zabudowań parafialnych lub uroczystościach i jubileuszach świątyń. Było jednak kilku bardziej zaangażowanych duchownych, których nazwiska w przeciągu kilku lat wielokrotnie pojawiły się na łamach czasopisma, niekiedy w formie inicjałów. Wśród nich odnotować można księży: Michała Ciesielskiego, Kazimierza Junga, Jana Kabatę, Apolinarego Kędzierskiego, Franciszka Pawelskiego, Michała Skowronka i Józefa Szafnickiego. Ksiądz Ciesielski, ówczesny wikariusz kolegiaty Najświętszej Marii Panny i kapelan więzienia śledczego w Kaliszu, był autorem artykułu pt. *Święty Józef w Kolegjacie Kaliskiej*⁸⁶ drukowanego w odcinkach, towarzyszącego obchodom stulecia koronacji Obrazu św. Józefa w Kaliszu, ponadto obszernego biogramu ks. Piotra Kobylińskiego⁸⁷ i ks. Macieja Laudowicza⁸⁸, a także broszury *Nabożeństwo do Ś-go Józefa*⁸⁹. Był też współredaktorem literackim *Noworocznika kaliskiego* obok Alfonsa Parczewskiego i Józefa Radwana (1897). Ksiądz Michał Skowronek, również wikariusz kolegiaty NMP, podjął się opracowania jednego z działów w tymże *Noworoczniku*⁹⁰. W 1897 roku w ośmiu numerach wydrukowano artykuł pt. *Nieco o pijaństwie* autorstwa ks. Jana Kabaty, podpisany „X. J. K-ta”⁹¹. Jednak większość materiałów nie posiadała podpisów identyfikujących w jakikolwiek sposób autorów.

Duchowni byli ponadto często wymieniani na łamach „Gazety” pośród darczyńców na różne cele, najczęściej lokalne (sale zajęć dla biednych dzieci, Towarzystwo Dobroczynności, pomoc dla niezamożnych uczniów i uczennic, spotkania i prezenty świąteczne dla ubogich dzieci, zakup surowicy przeciwko dyfterytowi do Szpitala Świętej Trójcy w Kaliszu)⁹², ale zdarzały się też akcje ogólnokrajowe,

⁸² Tamże, (1894) nr 53, s. 2.

⁸³ Tamże, (1895) nr 50, s. 2.

⁸⁴ Tamże, (1895) nr 56, s. 3.

⁸⁵ Tamże, (1895) nr 64, s. 2.

⁸⁶ Tamże, (1896) nr 19-25, 28-30.

⁸⁷ Tamże, (1896) nr 40, s. 2.

⁸⁸ Tamże, (1896) nr 67, s. 2.

⁸⁹ Tamże, (1896) nr 70, s. 2.

⁹⁰ Tamże, (1896) nr 91, s. 2.

⁹¹ Tamże, (1897) nr 32-34, 37, 39, 41, 43, 48.

⁹² Wśród najczęściej pojawiających się w tym zakresie księży byli: ks. ks. Julian Brylik, Michał Ciesielski, Piotr Gutman, Kazimierz Jung, Jan Kabata, Jan Kasperkiewicz, Wacław Kwarciański, Władysław Mikołajewski, Paweł Patocki, Franciszek Pawelski, Kwiryn Służewski, Józef Szafnicki, Roman Szlossmann, Tomasz Wądołowski, Franciszek Wołyniec.

np. zbieranie datków na pomnik Adama Mickiewicza w 1897 roku, o których skwapliwie informowało to medium⁹³. Rokrocznie w numerach wydawanych w okolicy Wielkanocy i Bożego Narodzenia podawano krótką relację z rozdawania „święconego” i prezentów uboższym dzieciom, w co zawsze zaangażowani byli księża (głównie wikariusze) kaliskich parafii i członkowie lokalnego Towarzystwa Dobroczynności⁹⁴.

Zdarzały się doniesienia niezwiązane wyłącznie z posługą duchowieństwa i pełnionymi przez nich obowiązkami. W 1894 roku „Gazeta” informowała swoich czytelników o tragicznym wypadku, który spotkał ówczesnego wikariusza w Lututowie (pow. wieluński) ks. Ludwika Kobuszewskiego.

Śmierci wypadkowe w grudniu r. z.: (...) dnia 19-go w majątku Świątkowicach, w powiecie wieluńskim, wikariusz parafji lututowskiej, 24-letni ks. Ludwik Kobuszewski, będąc na polowaniu, gdy chciał podnieść zabitego zająca, odwiedzionym zamkiem broni, zahaczył, skutkiem czego cały nabój poraził go w prawe biodro; umarł po wypadku w trzy godziny później (...) ⁹⁵.

Rok później donoszono o przypadku kradzieży konia jednemu z duchownych: „Kradzież konia. W nocy na 24-go września r. b. skradziono ks. Kurowskiemu administratorowi par. Niewiesz 5-letnią karą klacz”⁹⁶.

Kolejna notka również wiązała się z kwestią zwierząt gospodarskich – w 1896 roku informowano o sprzedaży konia przez ks. Edwarda Pawłowskiego z Dobrzecza:

Jarmark na konie. (...) Rotmistrz Tomaszewski z Kalisza sprzedał ogiera za 600 rs., baron Thornau wałacha za rubli 350, p. Antoni Lewandowski z Rekli (gub. piotrkowska) klacz skarogniadą za 200 rs., p. Paula z Mielżyna za wałacha otrzymał 500 rs., p. Mierzyński z Wąsosz sprzedał kilka koni bryczkowych w cenie 180-200 rs. za sztukę, p. Sulimierski z Żernik sprzedał 3 konie w cenie 150-350 rs., ks. kanonik Pawłowski parę za 575 rs. (...) ⁹⁷.

Wspomnieć w tym miejscu wypadałoby również o autorach lektur recenzowanych w periodyku – duchownych głównie pochodzenia polskiego. Byli to m.in. ks. Antoni Brykczyński (*Dom Boży*, 1897, T. Paprocki i s-ka, wyd. 2)⁹⁸, ks. Walerian Kalinka (*Na Golgotę*, 1897, K. Grendyszyński, M. Orgelbrand)⁹⁹, ks. Ksawery Sporzyński (*Promienie Röntgena*, 1896, Wydawnictwo Przeglądu Tygodniowego)¹⁰⁰, ks. Marian Nassalski, profesor Seminarium Włocławskiego (*Formularjum parochiale in usum Sacerdotum, curam animarum habentium*, 1895, nakładem autora)¹⁰¹, a także ks. Jan Trojanowski, proboszcz Zagórowa (*Różaniec i Najświętszy Sakrament, czyli Tajemnice Różańca Świętego, w połączeniu ze czcią Najświętszego Sakramentu, podług X. A. Ternióre*, 1897, Drukarnia

⁹³ GK, (1897) nr 42, 43, 48, 49, 50, 52, 54, 56, 57.

⁹⁴ Np. tamże, (1894) nr 25, s. 2; (1895) nr 102, s. 2; (1896) nr 29, s. 2; (1897) nr 102, s. 1.

⁹⁵ Tamże, (1894) nr 3, s. 2.

⁹⁶ Tamże, (1895) nr 80, s. 2.

⁹⁷ Tamże, (1896) nr 26, s. 1.

⁹⁸ Tamże, (1897) nr 18, s. 2-3.

⁹⁹ Tamże, (1897) nr 40, s. 3.

¹⁰⁰ Tamże, (1896) nr 26, s. 2.

¹⁰¹ Tamże, (1896) nr 15, s. 3.

F. Czerwińskiego)¹⁰². Omówienie poszczególnych ksiązek z reguły można było znaleźć w działach „Bibliografia” i „Notatki literackie”, gdzie obok podstawowych danych podawano krótki opis zawartości.

Podsumowanie

Dzięki badaniom udało się znaleźć informacje, mniej lub bardziej szczegółowe (jeśli przy nazwisku zamieszczany był obszerny biogram), rzucające więcej światła na duchowieństwo tamtych czasów, ich posługę, funkcje i wpływ na społeczeństwo Kalisza i całej diecezji.

Dane dotyczące poszczególnych przedstawicieli duchowieństwa były i są oczywiście dostępne chociażby we wspomnianych schematyzmach diecezji, studia nad nimi nadal dostarczają wielu cennych informacji osobowych. Nie da się jednak ukryć, że publikacja taka daje jedynie suche fakty – nazwiska, daty i liczby. Wydaje się, że uzupełnienie tych badań o analizę treści czasopisma regionalnego, przytaczającego wielokrotnie w kontekście bardziej socjologicznym losy kapłanów w mieście gubernialnym i jego okolicach przy końcu XIX wieku, daje wielką szansę na bliższe poznanie życia codziennego członków tej społeczności. Tym bardziej, że jak zauważono, „Gazeta” dostarczała wiadomości na temat kapłanów działających na terenie całej diecezji kujawsko-kaliskiej, nawet jej najdalszych zakątków.

Sam wykaz i praca nad nim, udostępniony w wersji online dla wszystkich zainteresowanych badaczy, może stanowić przyczynek do dalszych pogłębionych kwerend biograficznych, zwłaszcza nad losami mniej znanych dotąd w literaturze przedmiotu przedstawicieli duchowieństwa. Wykaz może stanowić cenny przyczynek do badań historycznych nad dziejami miejscowości, zwłaszcza mniejszych, oraz ich parafii, które dotąd nie doczekały się swych monografii.

Ze względu na bogactwo faktograficzne dostępne na łamach „Gazety Kaliskiej” postuluje się dalsze badania nad informacją osobową duchowieństwa diecezji, a nawet rozszerzenie kwerend o pozostałe nazwiska mieszkańców Kalisza i regionu. Opracowanie pełnej bazy osobowej w oparciu o zasoby czasopisma mogłoby być ważnym przyczynkiem do badań regionalnych. Tak kompleksowe potraktowanie informacji osobowej zawartej w czasopiśmie regionalnym przełomu XIX i XX wieku daje szansę jak najbardziej wiernego przywołania mało znanych (bądź nieznanych) dotąd losów poszczególnych mieszkańców miasta i okolic; daje podstawę do dalszych badań w kontekście m.in. historycznym, społecznym, oświatowym oraz wyznaniowym.

¹⁰² Tamże, (1897) nr 22, s. 3.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Catalogus Ecclesiarum et Utriusque Cleri tam Saecularis quam Regularis Dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis*, 1893-1897.
- „Gazeta Kaliska”, (1893) nr 17-21, 23-64, 66-78.
- „Gazeta Kaliska”, (1894) nr 1-87, 89-102.
- „Gazeta Kaliska”, (1895) nr 1-36, 38-102.
- „Gazeta Kaliska”, (1896) nr 1-102.
- „Gazeta Kaliska”, (1897) nr 1-102.

Opracowania

- Andrysiak Ewa, *Książka i ludzie książki w życiu i pracy Alfonsa Parczewskiego*, Kalisz 2005.
- Andrysiak Ewa, *Publicystki i literatki na łamach „Gazety Kaliskiej” 1893-1914*, w: *Kobiety Polsce – Polska kobietom*, red. nauk. A. Chamera-Nowak, Warszawa 2022, s. 31-45.
- Andrysiak Ewa, Walczak Krzysztof, Wańka Danuta, *Druki kaliskie XIX i I połowy XX w. (1800-1945). Bibliografia*, Kalisz 2003.
- Bibliografia historii Kalisza*, t. 1, pod red. E. Andrysiak, Kalisz 2002.
- Dziki Sylwester, *Prasa lokalna w Polsce po roku 1945 (problemy terminologiczne – główne etapy rozwojowe – współczesne tendencje wydawnicze)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”, 25/1 (1986) s. 99-118.
- Figlus Tomasz, Cepil Monika, *Zagadnienia społeczno-gospodarcze wsi w okolicach Szadku na łamach prasy kaliskiej w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w.*, „Biuletyn Szadkowski”, 21 (2021) s. 51-69.
- Jarno Witold, *Życie codzienne w garnizonie kaliskim w latach 1921-1939*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, 102 (2018) s. 115-133.
- Jędraszewski Wojciech, *Tryptyk wielkopolski. Spis parafii i miejscowości wieku XIX*, t. 3, *Diecezja kujawsko-kaliska*, Gniezno 2010.
- Krzywobłocka Bożena, *Prasa jako źródło historyczne*, „Kwartalnik Prasoznawczy”, 3 (1957) s. 38-51.
- Księża Diecezji włocławskiej zmarli w latach 1900-2020 (2023)*, w: *Rocznik Diecezji Włocławskiej*, Włocławek 2020, s. 991-1016, <https://www.jubileusz900.com/z-dziej%C3%B3w/zmarli-ksi%C4%99%C5%BCa-1900-2020> (dostęp: 31.08.2023).
- Kubicki Paweł, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, narodowych, zakonnych i prywatnych*, cz. 3 uzup. pierwsze dwie, t. 2, *Diecezje: kujawsko-kaliska, lubelska z podlaską i płocka*, Sandomierz 1939, <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/41513/edition/40102/content> (dostęp: 31.08.2023).
- Kujawski Witold, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, [Włocławek] 2011.
- Kujawski Witold, *Panorama dziejów diecezji włocławskiej*, „Ateneum Kapłańskie”, 158 (2) (2012) s. 230-254.
- Librowski Stanisław, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa Diecezji Włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 41 (1947) nr 5-12, 42 (1948) nr 1-2.
- Łojek Jerzy, *Prasa polska w latach 1864-1918*, Warszawa 1976.

- Myśliński Jerzy, *Uwagi o prasie polskiej przełomu XIX i XX w. jako źródle historycznym*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, 14/1 (1974) s. 5-26.
- Notkowski Andrzej, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Warszawa 1982.
- Szymański Józef, *Granice diecezji kujawsko-kaliskiej*, „Archiwa, Biblioteki, Muzea Kościelne”, 104 (2015) s. 311-321.
- Tabaka Anna, *Siostry: Maria Gałczyńska (1857-1930) i Emilia Bohowiczowa (1860-1954) jako animatorki życia kulturalnego i gospodarczego Kalisza na przełomie XIX i XX stulecia*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 19 (2019) s. 103-123.
- Tomaszewicz Andrzej, *Kaliskie Towarzystwo Dobroczynności*, „Przegląd Nauk Historycznych”, 6/2 (2006) s. 105-142.
- Walczak Krzysztof, *Czasopisma kaliskie XIX i początków XX w. Studium bibliologiczne*, Kalisz 2005.
- Walczak-Niewiadomska Agata, *Ksiądz Jan Sobczyński i jego księgozbiór*, Kalisz 2007.
- Wańka Danuta, *Kalisz i ziemia kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893-1914. Bibliografia*, Kalisz 1998.
- Wańka Danuta, *Kultura książki w Łodzi i regionie łódzkim w świetle „Gazety Kaliskiej” (1893-1914)*, w: *Ludzie i książki. Studia i szkice bibliologiczno-biograficzne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak i in., Łódź 2011, s. 235-252.
- Wańka Danuta, *Reklama książki na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893-1914*, w: *Książka, biblioteka, informacja – między podziałami a wspólnotą*, red. J. Dzienia-kowska, Kielce 2007, s. 205-214.
- Warzocha Daniel, *Czasopiśmiennictwo piotrkowskie w latach 1867-1915*, Piotrków Trybunalski 2007.
- Woźny Grażyna, *Czasopiśmiennictwo Ropczyc w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 20/1 (2017) s. 5-41.